

הצעה מעשית לשמירת שמיטה על ידי כלל ישראל

הקדמה

- א. היתר המכירה ודעת הרב קוק
 - ב. החזון איש ופסיקתו בענייני שמיטה
 - ג. מה קרה למעשה בשטח
 - ד. פניית אל הרבנים ואישי הציבור
 - ה. היצוא וכלכלת השמיטה
- דברי סיום

הקדמה

בשנה שעברה פנה אליי רב חשוב, וביקש שאגיש הצעה מעשית כיצד ניתן לשמור את שמיטת תשע"ה בקנה מידה רחב ע"י כלל הציבור ללא היתר המכירה. העברתי אליו הצעה, וההצעה הוגשה גם לרבנות הראשית ולרבנים נוספים¹. הצעתי היא לשמור שמיטה כמצוותה, ללא היתר מכירה, תוך שימוש בדרכי ההיתר שפיתח בעל החזון איש בזמנו עבור החקלאים והצרכנים, ותוך הוספת פתרונות ברוחו לבעיות מעשיות שהתחדשו מאז. אמנם החזון איש עצמו לא עסק בסלילת דרך לשמירת שמיטה ממלכתית, וגם גדולי הפוסקים שהמשיכו בדרכו לא עסקו בכך, ואף נמנעו מלהשתמש בכמה היתרים מעשיים שלו שלא נכנסו לספריו בפירוט מספיק, וגם לא השתמשו בנתונים מקילים שניתן להסיק מפסקיו ופירושיו כדי להמשיך ולסלול דרך להחזרת עטרת קיום מצות השמיטה, כתקוות הרב קוק והחזון איש. אולם אני משוכנע כי יש בדברי החזו"א והדרכותיו הכוונה לסלילת דרכים שיאפשרו מצד אחד את קיום המשק החקלאי בשמיטה - ומצד שני יאפשרו שמירת שמיטה ללא צורך להזדקקות להיתר המכירה.

ההצעות שלהלן מתבססות על מה ששמעתי באוזניי בפגישות עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שהוא מסכים שננהג על פי ההוראות שקיבלנו מהחזו"א. הרב אלישיב הוסיף שבתשובותיו לציבור הוא לא יימנע מלהחמיר, בהתאם לרצונו של ציבור השואלים המעוניין ברובו להדר בקיום המצוות, ואינו מעוניין לרכוש פירות וירקות שגדלו על סמך הכרעותיו המקילות של החזו"א. גם הגרש"ז אויערבך זצ"ל הצהיר בזמנו שניתן

1 חלקה העיקרי של הצעתי הודפס בראשית השנה בכתב העת "הליכות שדה" של המכון לחקר החקלאות על פי התורה (גיליון 183, חשוון תשע"ד).

לסמוך על הכרעות החזו"א, גם בנושאים שהוא אישית סובר אחרת. על פי זה אני מעריך שאם היה ברור לאותם גדולים שהנהגה כזו תביא לשמירת שמיטה בהיקף רחב - הם היו מקבלים את הדרך המוצעת על ידי. לצערי, רבני המכון לחקר החקלאות על פי התורה אליו אני שייך אינם מקבלים את דעתי; ובכל זאת לא אמנע מלהביעה ברבים, בתקווה שיהיו פוסקים שיקבלו אותה.

להמחשת הנושא אביא דוגמא חשובה ממה שמתרחש בשטח כרגע, כמה חודשים לפני תחילת שמיטת תשע"ה. החזון איש הנהיג למעשה שינויים בדרך זמירת כרמי היין, באופן שאינו פוגע ביבול הענבים באופן משמעותי. כיום ניתן היה להגיע לכך שכרמי היין ישמרו שמיטה על סמך הנחיות החזון איש, כששיווק היינות ייעשה במסגרת אוצרות בתי הדין השונים. אך בדורנו אין אפשרות מעשית לסמוך על שיטת החזו"א, משתי סיבות - ראשית כי פוסקי זמננו לא מקבלים את הקולות הללו, ושנית משום שהציבור לא מוכן לרכוש את היינות האלו.

טעם מצוות השמיטה לפי פסוקי התורה הוא הפקרת היבול לכולם במידה שווה - עשירים ועניים, ואף לחיית השדה, וזאת מתוך הכרת אדנות ה' ובעלתו על האדמה. המצוות המעשיות הנובעות ממטרה זאת כוללות מלבד חובת הפקר הפירות גם איסור עבודות חקלאיות באדמת ארץ ישראל (איסור איסוף יבולי השמיטה בדרכים המבטאות בעלות היחיד על אדמתו), איסור השחתת פירות שביעית וחובת שמירה על קדושתם, וכן השמטת החובות. נוסף על כך קיים איסור מדברי חכמים על הוצאת פירות שביעית לחו"ל, איסור שניתן להתירו בתנאים מסוימים. העונש על הזנחת השמיטה חמור - גלות ושממה בארץ. לדעת רוב הפוסקים חיוב השמיטה בימינו - כשאין רוב ישראל יושביה בארץ - הוא מדרבנן. כיצד מחשבים את הרוב הזה לא ממש ברור, ובכל אופן אנחנו קרובים היום למצב ש'רוב יושביה עליה'. הרבה פוסקים דורשים גם שהשבטים ישבו איש על נחלתו כדי שיחזרו דיני השמיטה והיובל להיות מדאורייתא.

א. היתר המכירה ודעת הרב קוק

כבר לפני שנים רבות נעשתה בהיקף קטן מכירה של קרקע ישראל לנכרי כדי להפקיע את איסורי השמיטה. לקראת שמיטת תרמ"ט תוקן 'היתר המכירה' על ידי רבי יצחק אלחנן זצ"ל מקובנה ורבנים חשובים שהצטרפו אליו ותוך התנגדות של רבנים חשובים אחרים, ואחרי עוד כעשרים שנה הוא הורחב ובוסס על ידי הראי"ה קוק, שעלה לארץ בשנת תרס"ד, ושמאוחר יותר שימש כרב הראשי לישראל עד לפטירתו בתרצ"ה. בתוקף תפקידו כרבן של יפו והמושבות החקלאיות טיפל הרב קוק בענייני השמיטה לקראת שמיטת תר"ע, ומאז נקשר שמו באופן הדוק בהיתר המכירה למרות שלא הוא תיקן אותו לראשונה. כאמור - רבים מגדולי ישראל לא הסכימו להיתר זה, ולהערכתני במשך השנים רק מיעוט של חכמי הדורות הסכים לו. חשוב להזכיר כי היתר המכירה נחתם על ידי הרב קוק מתוך צער על ההכרח

שבשימוש בו, וכן יש לזכור שהיתרו לא כלל עשיית מלאכות האסורות מעיקרן מהתורה (זריעה זמירה קצירה ובצירה וכנראה גם חרישה), שהוא דרש שתיעשנה על ידי נכרי. כמו כן במקביל לטיפולו בהיתר המכירה הרב קוק יצא לעזרת שומרי השמיטה ללא מכירה, תוך שהוא קובע "שאלה הם עיקר היישוב בשבילי". כששהה הרב קוק בחו"ל הוא אף התנגד שיוציאו בשבילו מארץ ישראל לחו"ל אתרוג, למרות שהוא היה כלול בהיתר המכירה, ואמר על כך "חס ושלום", בהתאם לשיטתו שהיתר המכירה הוא קולא לשעת הדחק בלבד. הנמקתו לסמוך על ההיתר נבעה מכך שלדעתו הימנעות מייצור וייצוא תוצרת כרמי היין והשקדים של המושבות החדשות בארץ בשנת השמיטה תסכן את קיומן, ואולי אף את קיום היישוב היהודי בארץ כולו. יסוד חשוב בהיתר המכירה שלו היה הכרעתו כדעת מרן הבית יוסף שאין קדושת שביעית בפירות נכרי (למרות שהרב קוק הורה לנהוג קדושה לחומרא בפירות אלו) ומשום כך מותר לייצא פירות מקרקע שנמכרה, דעה שחלקו עליה רבים. יסוד נוסף בשיטתו הוא שהמכירה תתבצע רק לזמן.

יש לציין כי הרב קוק החמיר מאוד בדיני עבודות בשמיטה, במסחר, בקדושת שביעית ועוד, ויתכן שהכרעתו להחמיר בכל אלה אילצה אותו לצדד בהיתר המכירה. למרות תמיכתו בהיתר המכירה כתב הרב קוק: "אנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו שסוף כל סוף תהא שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש" (אגרות הראי"ה ח"א איגרת רפט). וכך כתב בספרו משפט כהן: "חלילה חלילה לבטל את אותם השובתים כמצוותה, ולא יינקה כל הנוגע בהם".

לאחר תקופת הרב קוק הונהגה המכירה על ידי הרבנות הראשית בקנה מידה ארצי. אלא שדרישתו לביצוע חרישה וזריעה זמירה ע"י נכרים לא נשמרה, ויש שחיפשו פתרון ע"י ביצוע המלאכות שעיקרן דאורייתא על ידי מיכון אוטומטי לאחר הפעלת סרק (בדרך של גרמא) ועוד.

כבר בשנת תר"ע הציע הרב קוק שבנוסף להיתר המכירה ובמקביל אליו יפקירו המגדלים את הכרמים, ובית הדין ייתן להם הרשאות לטפל כשליחיו בכרמים וביבול, ישלם להם בשביל הציוד והעבודה, ויגבה סכומים אלה ממקבלי הסחורה במסגרת "אוצר בית דין". מההסכמים נראה שבצרו רק עם פועלים נכרים בגלל האיסור לבצור בדרך הרגילה. מההתכתבויות ניתן גם ללמוד שהקפידו על איסור שימוש ביבול שנעבד או נשמר בניגוד להלכה. הרב קוק היה אם כן הראשון שהשתמש בפועל בשיטת 'אוצר בית דין' בייצור ושיווק פירות שמיטה, אמנם רק כתוספת והשלמה להיתר המכירה.

האם ניתן להמשיך ולהסתמך גם בימינו על היתר המכירה של הרב קוק? יש פוסקים שטענו כי מכירת כל אדמות המדינה לנוכרי אין בה גמירות דעת, ולכן המכירה כלל לא חלה. אחרים סוברים שיש להניח כי הרב קוק עצמו לא היה מצדד בהיתר המכירה בימינו, כי ב"ה התנאים השתנו וקיום השמיטה שוב אינו מסכן את היישוב היהודי בארץ.

ב. החזון איש ופסיקתו בענייני שמיטה

בשנת תרצ"ח עלה הרב קלמן כהנא זצ"ל לארץ, ונהיה חבר במה שנקרא אז 'קיבוצי פא"י' - התאגדות של חלוצים חרדים שביקשו לחיות מחקלאות ולהקים יישובים תוך הקפדה במצוות. כאשר התעוררו שאלות הלכתיות כבדות פנה הרב כהנא בשם חבריו לרב חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל בוולנא, שנחשב כרבן של כל בני הגולה, ותשובתו הייתה שכבר משנת תרצ"ג נמצא בארץ בעל ה"חזון איש" שהינו גדול בתורה, ואילו ניתן וראוי לפנות בכל שאלה. בעקבות הדברים האלו התקרב הרב קלמן כהנא לחזון איש, וכתב לפי הוראותיו כמה ספרים בהלכות התלויות בארץ כולל שמיטה, שהחזו"א אף עבר על חלקים מהם ואישר אותם לדפוס. בין השאר נכנס החזו"א לעובי הקורה של קיום מצות השמיטה, הגיע לשדות ובירר הלכות ועיין בסוגיות ופרסם ספרים ופסקים בנושא, עד לפטירתו בשנת תשי"ג. רוב פסקיו והוראותיו בנושא השמיטה נוגעים לחקלאים, אך במקביל פרסם גם הוראות לצרכנים.

החזו"א והרב קוק כיבדו זה את זה, אך נושא השמיטה היה אחד הנושאים שבהם חלק החזו"א בחריפות על הרב קוק. החזו"א ניתח באחד ממכתביו את המצב בשמיטת תרצ"ח, הראשונה שלו בארץ: "שאלת השמיטה היא כבר כנפתרה... הרבנים הראשיים כבר הפיצו על דבר המכירה... אבל יודעים מראש כי הזריעה יעשו ישראל ואם כן אין צורך במכירתם... בלבי כדעת רבותינו האוסרים את מעשי המכירה בהחלט, ושאינן הארץ נפקעת מקדושת שביעית אף ביד נכרי, ואין כל היתר בדבר. ומפני שסמכו על היתר המכירה לא נכנסו הרבנים לברר את דברים המותרים, ועכשיו הוטל עלינו לברר דברים המותרים. והנה יצא בהיתר לנטוע ירק קודם ראש השנה ולא יהא בהם איסור ספיחים כדעת הר"ש והרמב"ן. וכן הותר להם לזרוע תבואה קודם ר"ה ולוקח התבן למקנתם. וכן הותר להם עציץ שאינו נקוב תחת התקרה. והנה קיבוץ גדרה וכפר סבא קבלו שמירת השביעית... ויראו לכל כי אפשר לשמור את השמיטה כהלכתה. כל פטוטי הדברים כי יש בזה פיקוח נפש... אינה באה רק מקרירות וחוסר יראה הראויה לתורה ולמצווה".

בנושא גידול ב"עציץ שאינו נקוב תחת התקרה" - החזו"א ביקר בקיבוץ חפץ חיים, ראה גידול בחצאי חביות על רשת עם נסורת וכד' עם גגון של יוטה מעל, וכן תוכניות בנייה של ערוגות בטון גדולות למילוי בחצץ עם גגות של קורות עץ², והוא אף דאג להשגת מימון כדי לגדל כך ירקות לשימוש ללא קדושת שביעית ובלי לעבור על איסורי שמיטה. יש להדגיש נקודה זאת, מאחר שההגבלות ההלכתיות שהטילו חלק מהפוסקים על גידול כזה בשמיטות האחרונות היקשו על השימוש למעשה בשמיטות אלו, הן מבחינה מעשית והן מבחינת ההשקעות הנדרשות, ומנעו למעשה הספקת ירקות לציבור ללא חשש שמיטה בשיטה הזו.

2 בשנת תש"ה עדיין לא נכנס הפלסטיק לשימוש, אמנם היו מעט גגות זכוכית.

לרשימת הדברים שהותרו לפי מכתב זה, יש להוסיף זריעת גידולי חורף גם לגרעינים ('תבואה' בלשוננו של החזו"א במכתב) כאשר הזריעה נעשית לפני ראש השנה בשינוי סדר הגידולים בשדה, וכן שיטה תחליפית לזמירת הכרמים - קיצור הנוף של הכרם תוך קיצוץ כללי לא מקצועי כשלב ראשון, ובשלב שני ביצוע זירוד - כריתת זמורות מיותרות עד למקום צמיחתם מהענף (אמנם החזו"א ביקש שיחפשו דרך מרווחת יותר לזמירה), וכן התוויית דרך לאיסוף יבולים והעברתם לצרכנים בדרך של השימוש באוצר בית דין.

הוראות החזו"א לגבי אוצר בית דין היו כדלהלן: ייחתם הסכם בין בית הדין לחקלאים שהם יהיו שליחי בית דין לכל העבודות, ובית הדין יכסה את עלות הציד והעבודה וההוצאות שלהם ממה שייגבה מהצרכנים במועד החלוקה על ידי בית הדין. ההסכמים כללו תשלום בעין יפה לחקלאים שלוחי בית הדין עבור עבודתם. נקודה זאת הינה בעלת חשיבות רבה, כי היא ניצבת בניגוד מסוים לדרישות חלק מהפוסקים היום להזיל את תשלומי הצרכנים מתחת לעלויות השוק, כי אחרת לדעתם השליחות של בית הדין אינה לתועלת הציבור והיא פגומה. עוד פסק החזו"א שלשוחי בית דין אין איסור לקצור כדרך הקוצרים, ואין כל חשש סחורה בגביית הוצאות בית הדין, ואף מותר לחלק את פירות השמיטה של בית הדין במידה ובמשקל. כאשר התעורר קושי במציאת הדרך לחלוקת ירקות ופירות שבקדושת שביעית על ידי אוצר בית הדין לצרכנים באופן ישיר, התיר החזון איש להביא את הפירות והירקות הארוזים לשיווק ע"י תנובה³, ובלבד שיודיעו לתנובה שהפירות בקדושת שביעית, כאשר החזו"א יודע שהיבול יגיע לשיווק הרגיל, כולל לצרכנים שאינם מקפידים על דיני שביעית⁴. לגבי ייצוא לחו"ל נמצא בהוראותיו היתר לייצא אתרוגים, וכן היתר ליוצאים לחו"ל לקחת עמם צידה לדרך מגידולי א"י.

אוסף עוד, שלפי הבנתי החזון איש לא חשש לאיסור נשמר או נעבד, וגם לא לאיסור הפירות מחמת הסחורה שנעשתה בעת קניית הפירות, כאשר קניית הפירות הקדושים נעשתה שלא באופן ישיר מהבעלים החשוד על שביעית, ובדרך שאינה מעבירה את קדושת הפירות לכסף הניתן למי שאינו מקפיד על הלכות שביעית. האיסור לדעתו הוא רק על קניה מהחשוד על השביעית עצמו (כגזירה מדרבנן) וכן על קנייה לשם מסחר, או על מסירת דמי שביעית לחשוד⁵.

ניתן לסכם כי החזו"א, אחרי שנכנס לעומק הבעיות תוך מגע וקשר עם החקלאים ששמרו על שמיטה ללא היתר המכירה, הנהיג דרכי היתר שבאו לאפשר החזקת

3 הסיטונאי המקובל באותם ימים, שהיה אז בבעלות משותפת של הקיבוצים והמושבים.

4 לפי הבנתי גם לא צוין כי התמורה שתתקבל היא עבור הוצאות בית דין והוצאות תנובה ולא כתשלום עבור הפירות, ואולי זה היה אמור להיות מובן מכך שאלו הם פירות של אוצר בית דין. אמנם היו רבנים שהסבירו היתר זה בכך שבתקופה ההיא תנובה שימשה כשליחה של החקלאים.

5 גם בהוראותיו לצרכנים בבני ברק התיר החזו"א לקנות בהגבלות אלו בחנויות הרגילות סחורה שיש בה זיקת שביעית, כל זמן שברור שאין בה איסור ספחים.

החקלאות (וגם הצרכנות) תוך שמירת השמיטה ללא שימוש בהיתר המכירה. למעשה הוא ליווה באופן צמוד את שמירת השמיטה במשקי פא"י החל משמיטת תרצ"ח, ועד לשמיטת תשי"ב.

לעומת דעת החזו"א - העדה החרדית (הבד"ץ) הולכים במסלול שונה, כאשר פוסקיה הכריעו מצד אחד כי אין קדושת שביעית ביבולי נכרים בארץ, ומצד שני הם אינם מעוניינים בקיום אוצר בית דין הכרוך בשמירת קדושת היבול, ולכן הם דואגים לאספקת פירות וירקות מגידולי נוכרים מהארץ ומחו"ל. אמנם במקרים מסוימים הם השתמשו בתוצרת אוצר בית דין בפירות האילן, אך הם הסתייגו מכמה מהיתריו של בעל החזו"א. לעיתים נדמה שהם החשיבו יותר את החשש להפסד פירות שביעית או להשחתת שאריות פירות השביעית מאשר את עצם קיום שמיטת הארץ כהלכתה.

ג. מה קרה למעשה בשטח?

עד שמיטת תשמ"ז היה קיים אוצר בית הדין של יישובי פא"י ואוצר ביה"ד של הרב קרליץ. בשמיטת תשמ"ז הוקמו אוצרות בית דין בגוש עציון וברמת הגולן, בדרום הר חברון ובבנימין. משנת תשנ"ד נוסדו עוד אוצרות בית דין רבים, שנתקלו בחוסר מחויבות של הציבור להשתמש בתוצרתם. בשמיטת תשס"ח התגברה מאוד תופעה זאת של חוסר שיתוף פעולה בין הציבור לאוצרות בית הדין, ותוצרת שמיטה רבה נשארה ללא דורשים. במרבית המקרים ניהול האוצרות נגמר בגירעונות כספיים כבדים.

הכישלון שקרה בתשס"ח בגיוס הציבור לשמירת שמיטה כהלכתה לפי השאיפות של הרב קוק והחזו"א כאחד, הוסבר על ידי גורמים שונים באיבוד אימון הציבור בדרך הזאת, מסיבות שונות:

- א. ריבוי אוצרות בתי הדין, כאשר בכל בית דין הנחיות הלכתיות שונות הן לגבי הפעולות המותרות לחקלאים והן לגבי צורת החלוקה ועלות התוצר, גרם לכך שהציבור הסתייג משימוש בכל אוצרות בית הדין.
- ב. הציבור שנוהג שאין דיני שביעית חלים ביבול נכרים, מעדיף בעיקר מסיבות של נוחות להשתמש בפירות נוכרים על פני תוצרת שבקדושת שביעית.
- ג. חלק מהיתרי החזו"א נשללו על ידי פוסקים רבים, ומשום כך הסתרבלו גם ההוראות לחקלאים והגיעו עד כדי חוסר אפשרות לעמוד בהם. במקביל גם צורות החלוקה (חנניות וכו') ותשלום העלויות לחקלאים שלוחי בתי הדין הוגבלו, בצורה שהכשילה את עבודת בתי הדין. אחד המכשולים הגדולים לפעילות אוצרות בית הדין היה, שבניגוד להיתר המפורש של החזו"א סברו רבים כי יש להקפיד בכל מצב שהוא לחלק תוצרת רק לשומרים על דיני שביעית, ולא לציבור הרחב שסביר להניח שלא יקפיד על הנחיות קדושת הפירות. נוסף על כך היו שהקפידו שפירות של אוצרות בית הדין יחולקו רק בתחנות מיוחדות ולא ברשתות השיווק,

וכן נמנעו מדרישת תמורה ריאלית מהצרכנים שתספיק לקיום החקלאים שלוחי בתי הדין.

ד. רבנים שונים פרסמו את דעתם כי ההיתרים השונים על פיהם פועלים אוצרות בתי הדין אינם מוסמכים, ושעדיף להשתמש בפירות של היתר המכירה ושהוא היתר לכתחילה. היו גם שהכחישו את העובדה שהרב קוק עצמו ראה את היתר המכירה כהיתר הקיים רק לצורך קיום היישוב, ושהוא הגביל אותו בפרטים שונים שבדרך כלל אינם מקוימים היום.

ה. הציבור החרדי הרחב לא היה מספיק מודע לכך שתמיכת כמעט כל הרבנים הנחשבים בציבור החרדי הייתה נתונה לרעיון שמירת שמיטה כהלכתה באמצעות אוצרות בית דין.

ו. למרות שאוצר בית דין נוסד ופעל במסגרת הרבנות הראשית, חלק מראשי אגף הכשרות ברבנות וכן כמה רבנים מקומיים הקשו על פעילותו הסדירה, בעיקר בטענה שיש לבצע את המכירה בכל אופן, גם במשקים ואצל חקלאים שהסכימו להיות שלוחי בית דין ולייצר ולשווק על פי הוראות בית הדין.

ז. היו ועדות שמיטה שלא הצליחו לעמוד בהסכמי הספקת תוצרת במהלך השנה, בעיקר אוצרות בית דין שנמנעו משימוש בפירות נוכרים כתחליף גם במקרה של חוסר בתוצרת קדושה.

ח. בכמה מקרים התעוררו ספיקות בקשר לאמון בחקלאים, ונוצר חשש שחלק מהם עשו גם עבודות אסורות בשדה במטע.

יתר על כן, אוצרות בית דין פעלו בנפרד ואף בתחרות זה עם זה, ולא נוצר גוף שיתמודד עם כלל הייצור והחלוקה, כולל ייצוא, תיעוש, הספקה לנכרים וכל הבעיות של הייצור הכולל של פירות קדושים בקדושת שביעית בארץ. כך למשל, אם היו נמנעים מהעברת חלק ניכר מיבולי פירות מסוימים לנוכרים או מהשמדתם בזמן שהשוק היה מוצף – כל חלוקת הפירות של אוצרות בתי הדין הייתה מתמוטטת.

ד. פנייה אל הרבנים ואישי הציבור

לצערי עלי לקבוע כי הדרך שהתווה החזון איש לקיום השמיטה כהלכתה נשחקה בעקבות החמרות והידורים מעבר לפסקים של החזו"א, כולל אלו שלא הובאו בספריו אלא נאמרו בעל פה להלכה ולמעשה לציבור שהוא ליווה אותו בשמיטות תרצ"ח, תש"ה ותשי"ב. תהליך זה הביא גם לפירוד ופירוק מסגרות שונות של אוצרות בית דין, ולהרחקת הציבור מהשתתפות בהם. תופעות אלו מעמידות בספק את שמירת השמיטה הבעל"ט, ומדובר אם כן בשעת דחק גדולה לקיום השמיטה כמצוותה. **אני מאמין, כי אם יקבלו הרבנים והחוגים הרחבים את ההנחה כי חזרה להוראות החזו"א כפשטם היא הנוסחה היחידה לשמירת שמיטה כהלכתה, הם יגרמו לאיחוד של קהל ישראל לקיום המצווה כהלכתה.** הצעתי הינה הקמת אוצר בית דין מאוחד, מגובה על ידי סוללת רבנים רחבה. בית הדין ידאג להספקת ירקות

וגידולים חד שנתיים בהסכם עם מגדלים וככל האפשר גם עם צרכנים, בזריעה לקראת שמיטה ותוך השלמת הספקת ירקות על ידי גידולים במצע מנותק במגבלות ההלכתיות של החזון איש בלבד, ועם הזמנת החסר מנכרים. חלוקת היבולים לצרכנים תיעשה גם דרך רשתות השיווק, ויודגש הצורך לכסות את הוצאות החקלאים שלוחי בית דין. יבוררו דרכי ההיתר לייצוא וכן להספקה לנכרים בארץ מתוך המטעים והשדות של אוצר בית דין, מה שיאפשר ויסות החלוקה תוך גישה ממלכתית כוללת. **אני מבקש פתרון לכלל ישראל, בעוד שפסקי הגדולים נאמרו בעיקר עבור המהדרים במצוות.**

אציג כאן כמה דוגמאות לדברים שאליהם אני מכוון:

- א. מהגרי"ש אלישיב זצ"ל שמעתי במפורש שמותר לכתחילה לנהוג לפי פסקי החזו"א בנושא היתר ירקות שנשתלו לפני שמיטה, אך הוא הוסיף שהוא לא יודיע לציבור שיש להקל בכך כי אין להנהיגה זו סיכוי מעשי להתקבל⁶.
- ב. החזו"א התיר בזמנו לשווק פירות של אוצר בית דין דרך 'תנובה', ורק להודיע שהפירות בקדושת שביעית. פוסקים בני זמננו טוענים שההיתר התאים רק לתנובה של אז, שהייתה דומה ל'אוצר בית דין' כי היא ניהלה למעשה את כל השיווק החקלאי בארץ, ושאי אפשר להשתמש בהיתר הזה לשיווק היום. אמנם הם מתעלמים מכך שגם אז התוצרת הגיעה מתנובה לחנויות ולצרכנים בכל רחבי הארץ, ואופני החלוקה והשיווק ברשתות השיווק המוצעים כיום לפירות שביעית עדיפים על המסלול ההוא. החזו"א הסתפק בכך שהמגדלים הודיעו לתנובה שהתמורה שהם מקבלים עבור הפירות מיועדת רק להוצאות שלהם כשליחי בית הדין, והתיר לקבל תשלום עבור פירות השביעית מעבר להוצאות המחושבות.
- ג. החזו"א לא חשש שיהיו מהקונים שלא ינהגו בפירות בקדושה, כשהוא מגדיר: "בדבר שאין מתקיים... לא חיישינן שמא לא ייזהר בהפסד או לשנות בדרך אכילתו, שזה לא שכיח... ובמזון שלוש סעודות התירו אפילו בדבר המתקיים" (חזו"א שביעית יב יז). אמנם הרב רייכנברג העלה חשש כי בזמננו זורקים לאשפה חלק הרבה יותר גדול מתוך האוכל מאשר בתקופת החזו"א (משפטי ארץ שביעית יט הערה 13), אך לא ראיתי שנפסק למעשה שצריך לחשוש לכך, ולא ברור לי שההבדל הכמותי קובע משהו להלכה.
- ד. בשמיטות האחרונות היו מכשולים הלכתיים שמנעו את הרחבת הגידול במצע מנותק, כמו דרישה לגידול בעציצים קטנים ולא במשטחים רחבים, וכן שאלו לא יהיו עציצים קבועים - דרישות שמבחינה הלכתית ניתן לדעתי לוותר עליהן לפי החזו"א. כמו כן היו רבנים שקבעו שלא ניתן לספק עגבניות משתילה לפני שמיטה אלא רק למשך כמה חודשים בתחילת שנת השמיטה, למרות שלפי

6 גם בדוגמא דומה לשמיטה, בנושא דרך חישוב שנות העורלה לשתילים המועברים ממקום למקום עם גוש האדמה העוטף את שורשיהם, אישר לנו הרב אלישיב ללכת בדרך מסוימת - אך גם קבע שהדרך הזו אינה מתאימה לציבור המהדר בכשרות.

ניסיוני זו טעות, ובטיפול מתאים ניתן להגיע לאספקה של עגבניות משתילה לפני השמיטה כמעט עד לסוף שנת השמיטה. בשילוב כל השיטות האלו, וכן בהספקה של תוצרת מנכרים כאשר נגמר המלאי של הפירות הקדושים בקדושת שביעית - נראה לי שניתן לענות על הצרכים החיוניים של ציבור גדול.

ה. היצוא וכלכלת השמיטה

האיסור לייצא פירות הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל היווה את נקודת ההכרעה והנימוק המרכזי אצל רבים וטובים להמשיך בשימוש בהיתר המכירה, למניעת נזק כלכלי כבד לחקלאים ולחקלאות ישראל, וגם למניעת התמוטטות השוק המקומי ואוצרות בתי הדין במוצרים רבים. ב"משפטי ארץ" שביעית פרק כ סעיף ב (והערה 6) כותב הרב רייכנברג שיש מתירים לייצא לחו"ל לקחת עמו פירות בקדושת שביעית כצידה לדרך⁷, וכנראה שסברתם היא שאיסור הוצאת הפירות קשור לכך שהביעור צריך להיות בארץ, ולכן אם ברור שייאכלו הפירות בחו"ל קודם זמן הביעור ייתכן שאין איסור להוציאם לחו"ל. כמו כן ידוע שהחזו"א התיר לייצא אתרוגים לחו"ל מפני חשש ביטול מצוות ארבעת מינים, ובכל אופן אין לדעתו איסור אכילה בפירות שביעית שהוצאו לחו"ל. נראה לי שקיים כאן יסוד ממשי להתיר יצוא לצורך חיוני כאשר ברור שהפירות ייאכלו לפני הביעור, וזאת בנוסף להיתר אפשרי המוזכר שם (הערה 4) לייצא פירות שביעית אחרי זמן הביעור. החזו"א מגדיר בעקבות הר"ש תוצרת שביעית הנמצאת בידי נוכרי כמבוערת ולכן אין בה איסור יצוא, ואת איסור הייצוא כמעלה בעלמא. הרידב"ז והאדר"ת התירו לייצא יבולים שברור שלא ייאכלו בארץ, וכן המהרש"ם התיר לייצא אם העצים ניטעו על מנת כן. לדעת כמה פוסקים כולל החזו"א, כל איסור הייצוא וההאכלה לנכרים סיבתם שלא לקפח את ישראל מאכילת פירות השביעית, וממילא במקום שאין חשש זה האיסור אינו קיים. הרב וייטמן, שבספרו 'שמיטה ממלכתית במדינת ישראל' עוסק בדיוק בנושא הזה, הציע כי פירות שמעיקרם מיועדים דווקא לייצוא - איסור הייצוא לא יחול עליהם, והם ייחשבו כמו תבלין שחשב עליו לעצים שאין בו כלל קדושת שביעית. גם הרב קוק ב'שבת הארץ' דן במכירה לחו"ל, ללא הדגשת איסור ייצוא. לדעתו כאשר אין איסור סחורה גם אין בעיה של יצוא. כך שיש עוד מקום לדון בשעת דחק גדולה כזו להקל בייצוא פירות שביעית, במקום האלטרנטיבה של שימוש בהיתר המכירה.

למעשה לפי הלמ"ס היקף הייצור בארץ בענפי הצומח הוא כ-17 מיליארד ₪ לשנה כולל תוצרים, מזה כ-7 לייצוא, וזה כולל 3.5 בגידולי שדה וירקות, 2.3 בעצי פרי, 1.2 בפרחי נוי וזרעים⁸. אם יופעלו כל המטעים באוצר בית דין, וכל היבול יישאר בארץ,

7 הגר"ש וואזנר שליט"א והגר"ש אלישיב, וכן כתוב בסדר השביעית שהוצא לאור בחי החזו"א.

8 יש להעיר כי השפעת השמיטה למעשה אינה מראש השנה תשע"ה, אלא ממועדים שונים בהמשך השנה לפי מועדי הזריעה וההנבה.

ההימנעות מייצוא תמוטט את בית הדין (וגם את החקלאים). מכיוון שכך, הרי שלעניות דעתי יש הצדקה לכך שבית הדין ייצא את הפירות המיועדים לייצוא. אם התירו משום חיי נפש לתת לחשוד כדי שלוש סעודות, הרי גם כאן מדובר בחשש הדומה לחיי נפש. הרבנים שאתם אני קשור לא קיבלו מהלך זה כלל, בכל זאת אינני רואה עצמי פטור מלהציע מהלך שהוא בעיניי פחות חמור ממכירת הקרקע לנכרי. בעקבות היתר החזו"א בתש"ה למסור ירקות לתנובה שנזכר לעיל, המתחשב בתשלום שהצרכן משלם עבור הפירות הקדושים בקדושת שביעית כהמשך כיסוי הוצאות בית דין ושליחיו, ניתן למשל לייצא ירקות מזריעה שלפני ראש השנה בהיקף של כמה מאות מיליוני ₪, ופירות שנת השמיטה בהיקף של כ-2.5 מיליארד ₪⁹.

אין בידינו פתרון לירקות וגידולי שדה שנדרש לזרוע אותם במהלך שנת השמיטה. מדובר בכ-4.5 מיליארד ₪ לשנה, כולל ייצוא בכ-2 מיליארד ₪ לשנה - פלפל, תפוחי אדמה, עגבניות, גזר, כותנה, אגוזי אדמה ותירס ועוד, וכן פרחים חד שנתיים כ-350 מיליון, זרעים ושתילים כ-450 מיליון. חלק גדול מזה כלול ביבולי השנה השמינית שלא ייזרעו בשמיטה. אכן, אין להניח שמגדלים שאינם שומרי מצוות יימנעו מזריעות כאלה גם אם לא יבוצע היתר המכירה. כמו כן חלק מגידולי היצוא ניתן לגידול בצורות מותרות, וכן שומרי מצוות שיימנעו מזריעה יקבלו תמיכה לפי הצורך, תמיכה המהווה חלק קטן מהיקף היצוא עצמו. אמנם צפוי גם נזק לעתיד מעצם ההימנעות משיווק, ויש לבדוק מבחינה זאת את התאמת המגמות במשק לקיום השמיטה, כולל גידול בשטחים ובתנאים שאינם כלולים באיסור השמיטה.

דברי סיום

כדי שהשמיטה תהיה ניכרת, בנוסף לשינויים בשיווק, ניתן להציע להעביר חלק ממשי מתמורת הפעילות הכלכלית בשנת השמיטה לנצרכים, למען נדע כי לה' הארץ ומלואה. בשמיטה שעברה הועברו כמויות נכבדות של סוגי פירות מסוימים על ידי כמה חברות שיווק למוסדות חסד.

אני משוכנע שאילו היה החזו"א חי בימינו הוא היה מקבל עליו את האחריות הנדרשת כדי ליצור אוצר בית דין כללי שיצליח להתקבל על דעת רוב גדול בציבור, גם אם המהדרים בעיניי כשרות, כולל הוא עצמו, לא היו משתמשים בפירות אוצר בית דין זה. **אני חוזר ומבקש מכל הקוראים את הצעתי שיירתמו למאמץ לגייס לכך תמיכה רחבה**, שתעמוד נגד כל האינטרסים וההתנגדויות ששלטו לצערנו בשמיטה האחרונה ופגעו בה קשה בשמירת השמיטה, ואולי בכך נפחית את הפילוגים שהרסו בנו כל חלקה טובה. ובעזרת ה' נעשה ונצליח.

9 הדרים כ-700 מיליון, והשאר אבוקדו, תמר, רימונים, מנגו, ענבים, בננות מיצים ושימורים.